

Baranyai Katalin

Teremthet-e közösséget és stílust az építészet?

Viták a nemzeti jellegről és a népi építészeztől a két háború között

A húszas évek végén fellépő magyar reformépítészet népi mozgalmának szellemi útkereséseit legmagasabb szinten Fülep Lajos 1923-ban kiadott *Magyar művészet* c. kötetének a nemzeti jellegről szóló értelmezése és *Célszerűség és művészet az építészetben* c. töredékben maradt tanulmánya helyezi keretbe.¹ Ez utóbbi egyszerre volt képes „mélyebb” és „magasabb” összefüggéseket látni a viták mögött, és a művészetfilozófia szemszögéből vizsgálta, hogyan történt, hogy már a 19. század végének nagy fordulata kihúzta a szőnyeget az építészet hagyományos értelmezése alól. A két háború közötti „neobarokk társadalommal” és konzervált ízlésuralmával szembeállítható népi mozgalom belső történetébe lépve azonban további, máig eleven kérdések újragondolásához kaphatunk új impulzusokat.

Ahogy a Szekfű Gyula történéstől eredő kifejezés szemantikai mezejében, úgy e mozgalom elnevezés(ei)ben is elválaszthatatlanul van jelen építészet – társadalom – kor (hely-idő) alapproblematikája: a Trianon-trauma hatásmechanizmusai és a válságkor kihívásai. A két háború közötti magyar építészetnek e nagyrészt máig ismeretlen kísérletének a tudatosan *nemzeti* értékeket kereső, később ún. *népi építészeti irány*nak az egyik különössége, hogy nagyszámú építészeti példával nem igazolható, alakulása elsősorban a korabeli sajtóban követhető. Mégis – mint több szálon futó építészeti útkeresés és korszakolható mozgalom – az egyetlen olyan tartós (párbeszéd)kísérlet a magyar építészet és építészeti gondolkodás történetében, amely határozottan körvonalazott programmal lépett fel, és számottevő társadalmi erők álltak mögötte. Kezdetben a magyaros, ún. lechneri építészeti hagyományokhoz képest határozta meg magát, majd a harmincas években igen értékes polémiaát folytatott a külföldi tanulmányutakról hazatért, az évtized művészeti forradalmának a hatása alatt álló modern építész hazai csapatával.

Jelentősebb eseményei az építészeti közélet környezetében, élő színterein (vitákban és ankétokon) zajlottak, és programszerűségükből adódóan átlépték az építészet kereteit. Ez az új, de népi szellemiségű építészet erősen kapcsolódott a magyar valóságfeltárás nem építészeti és harmadik utas mozgalmainak a társadalomjobbító szándékaihoz. A reformnemzedékekből szerveződött Bartha Miklós Társasághoz és valóságfeltáró tevékenységéhez már 1925-től elég nagy számban csatlakoztak fiatal építészek, eltérő származással és politikai beállítódással is.² Mivel a kultúra a korszak új értelmezésében tudatos tevékenységgé és problémává vált, a népi építészeti mozgalom sorsát a politika is sajátosan befolyásolta. A „kultúrdefetizmus” elleni harcban, majd a harmincas évek nemzeti reformmunkatervének idején és a háborús szakaszban olykor közvetlenül is támogattak egy-egy lapot az aktuális kultuszminiszterek (Klebensberg Kunó, Hóman Bálint), miközben a népi mozgalom – baloldali vagy radikális változatban – azokat egyesítette a

programadás első lépésében, „akik a magyar társadalom átépítését egyben építészeti átépítésnek is tudják.”³

Építészek körében ismert, miként reflektált a szakma önmagára, amikor az első világháború után a minőségi és jelentős építészet hagyományait a közelmúlt építészetéhez kapcsolta. A magyar(os) építészet közvetlen előzményeit is ott, a lechneri hagyatékban kell keresni. Az utolsó pillanat, amikor a lechneri mozgalom nemzedékei, illetve irányzatai együtt léptek fel, a Lechner Ödön Társaság megalakulása volt 1928-ban. A Nemzetközi Építési Kongresszus budapesti tervkiállításán 1930-ban a nemzeti stílus képviselői már olyan különféle elnevezések alatt mutatkoztak be, mint *magyar stílustörekvők; magyar stíluskeresők; a magyar történelmi múltból kiindulók; a magyar népies művészeti elemekből kiindulók*. A szakmai felélénkülést nagyban szolgálta, hogy a Fialatok reprezentánsa, Jánszky Béla már 1929-ben elkészült a mozgalom generációs krónikájával.⁴ Összegzése szerint a lechneri két etap tagjaiból (Lajta Béla, Vágó Péter, Pogány Móric, Árkay Aladár, Lechner Jenő) és a csatlakozó Fialatokból álló népesebb csoport (Kós Károly és Zrumeczky Dezső, illetve Györgyi Dénes, Mende Valér, Kaszab Miklós) lehetett volna iránytű ahhoz, hogy a magyarabb, de korszerűtlenebb (eleve kisléptékű) népi architektúrán át el lehessen jutni a tiszta, korszerű (klasszicizálódásra hajlamos, de magyar hatású) változathoz. Alkotói kérdéseket boncolgatva (kétirányú *küzdelem a „germán kultúr-alapozottságú kollégákkal”* és főleg a *„doktriner konzervatívokkal”* szemben) Jánszky ahhoz a paradoxonhoz jutott, hogy az építészeti fejlődés magától tért helyes útra, vagyis a magyar forma a korszerű architektúrából magától fejlődött ki. Ez éppen fordított képlete a Mester útjának.

A magyaros vonalat képviselő „tanítványok” közül Vámos Ferenc ellenpontosította Jánszkyt. Lechner követését dogmává emelve lényegében elválasztotta a mester életművétől az élő építészetet. Jól érzékelhető, hogy Vámot egyaránt bírálták a saját táborából és kívülről is. A modern építészek 'cirpacos'⁵ csapatából Ligeti Pál támadta kiemelten. Az ellentétek feloldhatatlannak látszottak, hiszen a vitázók kétféleképpen látták a múltat – statikusan és mozgásában – és amíg Ligeti világáramlatnak tekintette az építészetet, Vámos csak a gyökeresen magyarra esküdött. Az utóbbi nézetkülönbség, elnagyolva, már belefoglalható lenne az ún. *népi-urbánus* ellentétbe, de elhamarkodott dolog volna az építészetben belül és ilyen korai stádiumban minősíteni ezt a mégiscsak tágabban értelmezendő vagy külső oppozíciót.⁶

Jánszky a nemzeti jellegű építészetért folytatott mozgalom idealisztikus első szakaszának kb. 1935-ig volt az egyik vezéralakja a konzervatívokkal és a modernekkel szemben folytatott vitákban, Vámos Ferenc és a fiatalabb, népi reformer, Padányi Gulyás Jenő mellett. Számára a nemzeti építészet vonatkoztatási pontja az európaiság. Úgy érezte, hogy nemzedéke mindenre képes, amit a Nyugat saját vívmányaként mutat fel. De előbbre valónak tartotta, hogy sajátos magyar stílusban alkossanak, mert nemzeti művészet nélkül a magyar elsüllyedhet a népek tengerében. Ez a megfogalmazás Lechneré, de már egészen más a kontextusa a húszas évek végén. Lényegében a romantikus 19. századi műveltség - és művészeteszmény felől közelítő magyar reformelit ekkor ébredt rá nemzetének a kisléptékű voltára az új Európában. E lelki teher ellensúlyozására törekedett, amikor meg-megújuló kísérleteket tett egyenrangúan 'nagy' ill. 'mély' kultúra felmutatására.

A korabeli magyar szellemi élet igen színes képet mutatott. Az ún. turáni eszmetábor pl. úgy reagált, hogy „kihúzta” a magyar történelemből a kereszténység ezer évét, vagy a nemzeti historizmus karöltve idézte meg. Három jelentős építész személyiség lett híve és reprezentánsa e mítoszokba menekülő ideológiának: Lechner Jenő, Medgyaszay István és Toroczka Wigand Ede. Megnyilatkozásaik a kor sajtójában építészeti szempontból nem mindig értékelhetők. Ezzel szemben a széles társadalmi alapokon álló népi reformmozgalomban elfogadott volt a kodályi gyakorlat és bartóki modell, amely szerint lehetséges a kérdés természetes feloldása.

Míg a húszas évek elején az építészek viszonylag széles táborában természetes volt, hogy a magyar formavilág úgy is kitűnhet az európaiból, ha természetesen beleilleszkedik, a válságkor hatására a harmincas évekre „magyarságtudományá” vált a néprajz, a falukutatás, mindenfelé felülkerekedett a valóságfeltárás igénye, és átrajzolta az ún. nemzeti építészet közgondolkodásának a kereteit. Megkezdődött az eszmei alapok és a munkamódszerek kialakítása. A mozgalmaként jelentkező népi építészeti irány saját sajtóorgánumát, az *Építőmunkát* (1933–1935) Csaba Rezső (Csanádi Rudolf) szerkesztette, az ő nevéhez fűződik az ön- és lelkiismeretvizsgálatnak szánt első sajtóankét és számos későbbi vita elindítása, az építészeti publicisztika ébren tartása.⁷ A második sajtóankétjukon már a szociális felelősségvállalás jegyében kezdték meg kb. egy évtizedig elhúzódó, ám termékeny vitájukat az „új építészet” képviselőivel. Az „új építészet” saját problémakörét is érintette a kihívás. 1938-ra elkészült Bierbauer Virgil építészettörténete az újfajta világnézet jegyében: a szerző a leírt építményekhez társadalmi-gazdasági jelentést is kapcsolt, és ezzel kivívta a népi mozgalom balszárnyának az elismerését.⁸ A reformnemzedékek nem annyira művészi formaképző, mint inkább társadalomformáló erőt tulajdonítottak az építészetnek.

A kor kultúrafelfogása a helyzet megértésének a kulcsa: a reformnemzedékek tudatosan akartak újraépítkezni a szunnyadó népi források organikus kultúrájából, hogy az elkerülhetetlen civilizációs-technikai váltás ne érje felkészületlenül a zömében falusi-paraszti magyar társadalmat. Ahogyan tudatosult a magyar sorskérdés, úgy helyeződött hangsúly a tudatosságra a kultúra nemzeti jellegének a kialakításában. Mintha ezen múltna közösségek, értékek, múltak egészsége, helyreállítása. A tudatosság, illetve annak a tartalma lett az elválasztó mozzanat a harmincas évektől a népi építészeti mozgalom irányzatai között is, amely az építészeti stílus magyarosítását hirdette. Az említett Vámos Ferenc programszerű alapvetése, amely a „népművészetnek monumentális stílus nyelvéné fokozását” tűzte ki célul, túlhangsúlyozta az ornamentika szerepét és deklaráltan elválasztotta irányzatát a moderntől. Az ilyen kiindulás szükségképpen vezetett olyan történelemszemlélethez, amely szűkítette a múltat. A nemzeti törekvések láncolatát tekintette hagyománynak, és azt is a saját koncepciójában. Kizárólag a Feszli–Huszka–Lechner–Lajta-fejlődés-vonalat ismerte el a jelen előzményeként. Vámos nézetei minden irányból sok kritikát kaptak, külön állt Jánuszkytól, távol állt Padányi Gulyás Jenőtől, a népi építészmozgalom gyakorlati szakaszának mozgatójától, és nevezetes polemizálásai voltak az új építészet reprezentánsaival a kiválóan érvelő és új szempontokkal szolgáló Bierbauer Virgillel és Ligeti Pállal. Fellépéseivel mégis használt az ügynek. A korabeli viták tükrében egyenesen azt látni, hogy örökös jelenlétével segítette a következtetéseket az övétől eltérő irányba rendeződni, még saját táborában is.

A falukutatások során feltárt paraszti építészet lehetséges folytatása és megújítása azonban nem az ő „lechneri–történeti–paraszti” felfogásában fogalmazódott meg a harmincas évek második felére. A reformépítészet az építészeti tudást szociális célkitűzés szolgálatába kívánta állítani, tehát szociális-funkcionális szempontokkal egészítette ki a 'népit' mint esztétikai-erkölcsi követelményt. A realitások talaján kínált megoldásokat, nagyjából úgy, ahogy Padányi Gulyás Jenő és köre látta. A válságkor építészetének ugyanis azzal kellett szembesülnie, hogy nem annyi a kérdés, hogy mi a magyar(os) vagy mi a népi az építészetben, hanem hogy mennyiben építészet egyáltalán? Amikor megemlékezéseket és előadásokat tartottak a Mérnökegylettől (tkp. Magyar Mérnök és Építész Egylet) a *Magyar Kőművesmesterek Lapjának* ankétjáig, vagy a gazdasági válság, a háború kellős közepén keresték a magyar jelleg építészeti lényegét – nagyjából ebbe a valóság-kérdésbe ütköztek a mozgalom képviselői is a tudatosodás és tisztázódás folyamatában.

Gyakorlati problémává és feladattá vált a kultúra, a népi építészet, szükségessé vált tehát olyan felmérések elkészítése, amelyekben szakszerűen leírják a falusi építkezések módját, a parasztház szerkezetét, anyagait, sőt használatát is. A felmérések közvetlen célja az volt, hogy a gyűjtés további tudományos rendszerezés nélkül is azonnal felhasználható legyen. A folyamat nagyjából tíz évig tartott, és a kormányok bizonyos támogatását élvezte. A legelső, a balatoni régióról felméréseivel hírt adó Tóth Kálmán karrierje pl. a Balatoni Intézőbizottságtól (1925) a Néprajzi Társaság építészeti szakosztályán át (1935–38) a Magyar Ház Barátai Társasághoz (Mérnök- és Építészegylet) és az ún. ONCSA-akciók felügyeletéig vezetett (1940). Az elvégzett feltáró munka mennyisége sem volt csekély: 1938-ra mintegy 18 sajátos vidékről készült 6000 fénykép és 600 rajz, a teljes dokumentumgyűjtemény százezres nagyságrendű lehetett. Néhány kötetnyi anyag rendezésére azonnal sor került.

Ilyen alapos felmérések után viszont már nem lehetett kívülről látni a nehéz körülmények között élő parasztság életét. A sikereken felbuzdulva Padányi Gulyás Jenő és Antal Dezső a magyar mérnök- és építészársadalom szakmai odafordulását szorgalmazták az ügryhöz, és kérelmezték egy hivatalos faluépítési intézet felállítását. Ők voltak a szűkebb mag köré szerveződött kb. negyven fős csapat szellemi irányítói. Programjukban ekkor már szerepelt a falu népének az egészségvédelme, jólétének az elősegítése és izlésének a figyelembe vétele, tehát helyet kaptak a szociális szempontok, és megjelentek a funkcionális szempontból értékelhető új tényezők.

Itt és ebben a fázisban találhatunk érintkezési pontokat a népi építészet kezdeményezései és az 'új építészet' alapelvei között is, hiszen az utóbbi igencsak tudatosan kívánta befolyásolni a társadalom szociális folyamatait. Különleges kísérletnek számított a dévaványai minta parasztház, amit 1937-ben, az aszály sújtotta Dévaványa nagyközségben építettek meg, kétféle építészeti felfogásban. A cirpacos változat alkotói Molnár Farkas, Ligeti Pál, Rácz György és Pajor Zoltán voltak, a népies házat Padányi Gulyás Jenő jegyezte. A tanulságot azonban csak a kipróbált lakásépítési akciók után lehetett levonni. Egy összegzés szerint a falukutatás, a népi építészeti értékek felmérése és publikálása, gyakorlati téren az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) megalakulása (1940), a falusi lakásépítés reális és jellegzetes megvalósítási formája négy év alatt tízezernyi lakást eredményezett. E törekvések kiemelkedő építész képviselője és az ONCSA-házak építésének szervezője, a már említett Tóth Kálmán volt, aki mint az

1940-ben megalakult A Magyar Ház Barátai Körének egyik alapítója, Padányiék, valamint Csaba Rezső és Tóth János mellett, a sajtómunkából is kivette a részét.

Az *Építészet* rendszeresen publikálta a jónak talált terveket, a mintaházak megoldásait, egyetemi hallgatók munkáit;⁹ csak az egyszerű falusi ház homlokzatára akár ötven, autentikus kutatásokkal is igazolt változattal tudtak előállni. Az ONCSA-ház akció és az említett építészek által tervezett háztípusok alapján az 1941-es árvizek után megvalósult további 17 ezer lakóház sok értéket hordozott. Egyszerű szerkezeteik, hagyományos életformát fejlesztő megoldásaik jobban megfeleltek a falusi szociális lakásépítés követelményeinek, mint a korábbi dévaványai kísérlet CIAM-csoport által tervezett, az életformába merev elvekkel beleavatkozni kívánó elképzelései. Tegyük hozzá, a cirpacos csoport a következő évben külső nyomásra meg is szűnt, tehát nem ismerhetjük a folytatást.

Hogy a felhalmozódott kérdések mennyire átlépték az építészeti viták kereteit, jól mutatja a korabeli sajtóviták időbeli elhelyezkedése. A történeti-esztétikai értékelések javarészt lezárultak, még a lechneri mozgalomhoz kapcsolódva. Abban, hogy az építészetnek a társadalmi közegét jelentő építészeti és megrendelői közízlést, sőt a paraszti ízlést (majd értéktudatot) fejleszteni, csiszolni kell, mindenki egyetértett. A korszak derekán már kialakult az a lapstruktúra, amely az építőművésztől (mérnöktől) a vállalkozó építőmester és az építető szintjéig igyekezett elvinni a szóban forgó kérdéseket. Kiemelkedett közülük a nagy hagyományokkal rendelkező *Vállalkozók Lapja*, amelynek művészeti melléklete, a *Tér és Forma*¹⁰ (havonta), illetve *Építőipari Szemle* című szakmelléklete sokat tettek a kor építészeti színvonalának az emeléséért. Sajátos helyzetet teremtett továbbá a kétféle felfogás kiegyenlítődésekében, hogy a modernnek hazai „propagátora”, Bierbauer Virgil már korábban, a húszas évek elején behatóan tanulmányozta a népi építés kérdéseit, pl. a vályogépítkezést. Felkészültsége és tárgyyszerű hozzáállása miatt nem egy esetben így ő is elősegítette vagy gazdagította a népiek szakmai megközelítéseit. Főképpen a falusi építkezés mérnöki és előítéllettől mentes megközelítésével adott példát a népieknek (és keltett némi bizalmatlanságot saját közegében).¹¹

Mivel a falusi építés ügye sokkal inkább látszott társadalmi – gazdasági, mint művészi kérdésnek, az ún. 'új építészet' saját radikális céljaihoz mérten megalkuvónak érezte a népi mozgalom esztétikai állásfoglalását. Úgy tekintette a falusiak ízlésének a figyelembe vételét, mintha a falusi építkezés hagyományainak megőrzése a parasztság elmaradottságának a konzerválását szolgálta volna. Ezt az aggályt nyíltan megfogalmazta Rihmer (később Granasztói) Pál, aki talán a kiváltott viták hatására csatlakozott később az urbánus oldalhoz. Az elkülönülések alapjául szolgáló problematika azonban ennél összetettebb volt. A népiek a formai elvárásokban nem pusztán a szándékosan „nem szép” (pl. a cirpacos) falusi házak szokatlan megjelenését kifogásolták, hanem azok építészeti minőségét is. Padányi Gulyás megfogalmazta, hogy számukra elengedhetetlen a helyi adottságok figyelembe vétele és a tájba illesztés követelménye, mivel ez utóbbinak egyetemes építészeti tartalma van. E követelmény miatt a negyvenes években fellendülő erdélyi építkezések miatt ismét hivatkozási alap lett a sajtóban Kós Károly szemlélete.¹²

1943 táján még egyszer felerősödött az ellentét, a gazdasági – de főleg a kül- és belpolitikai viszonyok megváltozása miatt – a népiek és a modernek között, így az építészeti orgánomokban is. Ez a vita már végképp túllépte az építészet kereteit. A két tábor közötti viszonyt eleve rontotta, hogy a *Tér és Forma* főszerkesztője, a „kiegyensúlyozó”

Bierbauer 1942 nyarán bevonult frontszolgálatra, így a lap szerkesztéséről lemondott. Utódja a harcos szociáldemokrata Fischer József szerkesztőséget választott maga mellé. Major Máté, Kismarty-Lechner Jenő, Weltzl János, Granasztói Rihmer Pál feladata azonban elsősorban a Németországban és Olaszországban túlhajtott építészeti tempó stb. által megszedült és jobbra hajló építészek semlegesítése és ellensúlyozása volt.¹³

Az 1943-as ún. népi-urbánus vitában már az építészet insége és a háború okozta „vég-helyzet–korszakváltás” előjelei mutatkoztak meg. Érdeemes elgondolkodni mégis a panaszon: a korabeli, ezernél több folyóirat között mindössze 28 műszaki periodika volt, és ezek közül is kilenc öt évfolyamnál fiatalabb, s csak hat idősebb húsz évfolyamnál. A Padányi Gulyás Jenő nevével megjelölhető *Építészet* (1941–1944) és a mögött álló reformtábor minden irányból kapott megerősítést és kritikát. A *Magyar Építőművészet* „Szemle” rovata többször is visszatért Padányi 1942-es „Magyar ... Magyaros” c. cikkének a problematikájára.¹⁴ Az erdélyi Fodor Sándor a vitát igazolva megerősítette, hogy a kor kevésbé szolgálja az igazi művészet kiteljesedését, mert ahol a társadalom szervezete beteg, ott a kultúra nem fejlődik sem föfelé, sem lefelé. A felülről lefelé terjesztést (Kotsis Endrével szemben) Fodor elutasította, de elsőrangú felelősséget szánt a műszaki- és mérnökkarnak a falu és város közötti civilizációs szakadék eltüntetésében. A korszerűség híveként rámutatott arra az ellentmondásra, hogy még a Kert-Magyarország reformgondolat hívei is képesek a magyar néphagyományok és lelkiség ellenségét látni a „hideg-melegvizés civilizációban.” Ő, aki tárgyilagosságra szólított fel a gáncsoskodások ellen a korszerű technikákkal szemben, viszont – Padányival vitázva – nyugodtan vállalhatónak tartotta a magyar díszítőelemek kutatását és jogosultnak az alkalmazásra tett kísérleteket, stílusmódosító hatásukat.

Lényeges ugyanennek a részkérdésnek az átfogó kritikáját megnézni egy „urbánus” vitapartner nézőpontjából. Amikor (Granasztói) Rihmer Pál 1943-ban tudatta végleges elkülönülését a népi oldaltól,¹⁵ éppen a népi építőformákat felülértékelő és alkalmazó „külsőleges magyaros kilengések” befogadása ellen tiltakozott erőteljesen, mivel ezáltal tartható állandóan felszínen a népi építészet kérdése a társadalomban, és a népi építőformákat így lehet glorifikálni. Ő szigorúan tudományos feladatnak tekintette a kutatásokat, és a sürgető civilizációs kérdések megoldására kizárólag a nyugati típusú modern építészetet látta alkalmasnak.

A modernnek két reprezentánsának az ún. népi-urbánus építészvitában megjelent harcosabb publicisztikáira (Major Máté *Egy „faluépítészeti kérdőív”!* és Fischer József *A magyar ház barátainak*) a népi oldal válasza, amelyet a Magyar Ház Barátai nevében Miskolczy László, Padányi és Tóth Kálmán fogalmazott meg (*Álláspontunk a magyar építészet ügyében*) már kéziratban maradt. Gyakorlatilag a vitát a történelem önkényesen felfüggesztette. Amikor jó harminc évvel később az *Élet és Irodalom* hasábjain az ún. „tulipán-vitában” előkerült a nemzeti hagyományok kérdése, már megfordult a világ és a „civilizáció kontra kultúra” kérdés iránya. Ezt némiképpen Major Máté akkori *Nagypanel* és *tulipán* című vitaindítójának a címe és a vele polemizáló Nagy László költő visszaadott kérdései is érzékeltetik: „Hol a tulipán?”; „Hol az építőművészet?”¹⁶

Amikor Csaba Rezső, a népi mozgalom építészeti sajtójának fő mozgatója és ideológusa saját építészeti népi mozgalmának belső útjára tekintett vissza, azt állapította meg: az új nemzeti törekvéseket (értsd: az 'új építészettel' párhuzamosan keletkezett rivális

új irányt) az organikus szemlélet és a szükségszerűség jellemezte, vagyis a cél és az adottságok figyelembe vétele. Ezen a ponton (a harmincas évek elteltével) tehát a népi mozgalom ideologikusabb szárnya is közelített a realitásokhoz, illetve eljutott az 'éppúgy nemzeti, mint ahogy építészet' gondolathoz, kibékítve a (mély)magyarság követelményét az egyetemessel. Történetileg legnagyobb eredménynek az tekinthető, hogy – talán éppen a modernnek ország- és tájrendezési inspirációira – még a hangadók is lemondtak az egységes magyar stílusról, regionalizmust hirdettek, a kislakásépítés jegyében.

A mából nézve alig érthető, hogy a két háború között mennyire nagy reményeket fűzött a magyar értelmiségi társadalom elitje a népi középosztály felrúgó megjelenéséhez. Ennek az elvárásnak a jegyében kívánt a szélesebben értelmezett népi mozgalom, sőt a nemzeti radikalizmus is (Bajcsy-Zsilinszky) tudatosan új építészeti hozzáállást a reformszakemberektől. A folyamat szellemi előjelei már a húszas évek végének publicisztikájában felbukkantak, a Tóth Kálmán és Nászay-Vargha-féle gyűjtőmozgalmat a kezdetektől támogató figyelemmel kísérték. Az elméleti és gyakorlati munkában egyaránt részt vállaló Padányi Gulyás Jenő már a húszas évek végén tisztában volt azzal, hogy nemcsak történeti és esztétikai, hanem gyakorlati szempontból is meg kell vizsgálni a 'nemzeti építészet' első háborút megelőző „kudarcát”. Padányi következtetése az volt, hogy az akkori jelen népies fellendülését nem lehet kizárólag magyar jelenségnek tekinteni. A legfőbb különbséget saját korához mérten mégis abban a kritikában fogalmazta meg, hogy a 'nemzeti építészet' csak inspirációnak, nem pedig forrásnak és célnak érezte a népi gyökerekhez visszatérést, minként az ő nemzedéke. Padányi a modern és a magyar kérdéséhez realista módon állt hozzá, kizárólag a minőség követelményét várta el, mert a jó épület úgyis hordozza az alkotó magyar szellemiségét. Szemlélete – a később átpolitizálódó világnézet különbségét is beleszámítva – ezen a ponton egészen közel állt a mérsékelt, de modern Bierbaueréhez, aki Komor János következő szavait tűzte zászlajára: „Nem tesz jó szolgálatot a magyar építészet jövőjének az, aki a modern építészetet szembehelyezi a magyarossal.”¹⁷

Különös mérlegét, sőt belső kritikáját adja a bő egy évtizedes építészeti vajúdnak egy 1944 májusában, a harmadik utas *Magyar Élet* hasábjain megjelent cikk, *A Magyar építészetről* kiváltott vitasorozatban.¹⁸ Szerzője, Gombos Gyula – bár az irodalmi népiesség és népi mozgalom saját publicistája – aggodással tekint az építészek adott körében felerősödött, de ideologikus elemekkel is megfertőződött vitára: „Az első gondolat az öröme: végre az építészetben is mozdul valami, ami a magyarság felől új igényt támasztva igyekszik megemelni ezt a teljesen magába roskadt kérdést. De a második a veszély érzetée: az analógia-mákonny itt is fenyeget bódulatával (...) Ezt az újabb keletű harcot Csaba Rezső elméleti hadakozása vitte a szellemi nyilvánosság elé. (...) Ingerült polémikákat kavart maga körül. (...) Csaba helyzetét jól méri, hogy ő is az irodalom felől vár és kér segédcsoportokat. Mi más ez, mint a kultúra egy tájának súlyos potenciahiánya, ami önmagában is beteg tünet. E népi építkezésnél természetesen valami különleges építészeti stílusról nem igen beszélhetünk, pláne építőművészetről nem.”

Jegyzetek

- ¹ Fülep Lajos: *Magyar művészet*. Budapest, 1923; *Célszerűség és művészet az építészetben = Építészet*, 1944. 1. szám, 1–8. o.
- ² A Bartha Miklós Társaság tevékenységéhez lásd: Kertész K. Róbert: *A Magyar Műhely Szövetség falusi néplakás kiállítása, katalógus* (Antal Dezső, dr. Kotsis Endre, Várai János és Zöldy Emil terveivel). Budapest, 1936. 6. o. További falukutatások folytak a sárospataki református teológiai akadémia faluszemináriumain dr. Újszászy Kálmán vezetésével, a Sarló mozgalom (Felvidék), A Fiatallal Magyarországi Szociográfiai Munkaközössége (cserkészeti) és a népfőiskolák keretében, illetve az Erdélyi Fiatallalok Köre szervezésében.
- ³ Erdei Ferenc – Bierbauer Virgil: *A magyar építészet története = Válasz*, 1938. 53–54. o.
- ⁴ Jánzszy Béla: *A magyar formatorokvések története építészetünkben = A Magyar Kőművesmesterek Lapja*, klny., Budapest, 1929. 110 o.
- ⁵ CIRPAC: *A Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa (CIAM) kongresszusait előkészítő bizottság, de a CIAM magyar csoportját is gyakran így nevezték*.
- ⁶ Lásd: Molnár Farkas: *Fogalomzavar az építészet és politika körül = Nyugat*, 1943. 20. szám, 380–383. o.
- ⁷ Csaba Rezső „Hajlák” c. folyóirata 1944-ben egyetlen számot ért meg, az építészeti kérdéseket Püski Sándor „Magyar Élet” című lapja vitte tovább.
- ⁸ Bierbauer Virgil: *A magyar építészet története*, Budapest, 1937.
- ⁹ *A magyar falu hangulatába beillő épületek (Tanítványinak a terveiből)* (összáll.: Kotsis Iván) = *Építészet*, 1942. 1. szám, 19–24. o.
- ¹⁰ *Tér és Forma (1928–1948)*, szerkesztő: Bierbauer Virgil (1931-ig Komor Jánossal); 1943-tól Fischer József.
- ¹¹ *A Tér és Forma* 1929-ben két számot szentelt a népi építészet kérdésének.
- ¹² Nagy Zoltán: *Az erdélyi magyar művészet kisebbségi élete = Szépművészet*, 1940. 1. szám, 15–77. o.
- ¹³ Mindezekhez lásd: Ferkai András: *Úr vagy megélt tér: a nemzeti problematikája a két világháború között*. Terc Szakkönyvkiadó, Budapest, 2003. 9–23. o.
- ¹⁴ Padányi Gulyás Jenő: „Magyar ... Magyaros” = *Építészet*, 1942; Fodor Sándor: „Magyaros ... magyar”, *Mégegyszer „Magyaros ... magyar”*, *A magyar népi építészet vitája = Magyar Építőművészet*, 1943. 45, 93, 221. o.
- ¹⁵ (Granasztói) Rihmer Pál: „Levél a szerkesztőhöz” = *Építészet*, 1943. 2. szám, 64. o.
- ¹⁶ *A vita, amely a „civilizáció kontra kultúra” öskérdést viszi tovább*, 1975. szeptember 27. és november 29. között zajlott az ÉS-ben.
- ¹⁷ Bierbauer Virgil: *Válasz Vámos Ferenc „A magyar formanyelv építészetünkben” című cikkére = MMÉE Közleményei*, 1929. III. 17. 75–78. o.
- ¹⁸ Gombos Gyula: *A ’magyar’ építészetéről = Magyar Élet*, 1944. 4. szám, 9–13. o. 1944-ben Csaba Rezső „Hajlák” c. folyóiratában Németh László, Karácsony Sándor, Veres Péter, Féja Géza, Füstli-Molnár Sándor és Soltész Jenő közreműködésével építészeti vitát indított, de lapjának megszűntével a hozzászólás már Püski Sándor „Magyar Élet” című lapjában jelent meg.